

*Мельниченко Г. В.,**кандидат педагогічних наук,**доцент кафедри германської філології та методики викладання іноземних мов
Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського*

ІСТОРИКО-ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВИМОВНО-ОРФОГРАФІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ: ПРИЧИНИ НЕВІДПОВІДНОСТІ

Анотація. Графо-вимовна невідповідність сучасної англійської мови є результатом багатомілітної історії становлення країни як нації. У давньоанглійський період орфографія характеризувалася фонетичним принципом її організації, що проявлялося у відповідності написання й вимови. У сучасній англійській орфографії превалює історичний принцип, зумовлений екстралінгвістичним фоном розвитку національної мови: суспільно-політичними подіями (нормандським завоюванням) і науково-технічним стрибком. Сьогодні майже кожен звук англійської мови представлено більш ніж одною буквою або буквосполученням і навпаки. Отже, процес становлення англійської орфографії можна умовно поділити на три етапи: етап повної графо-вимовної відповідності (давньоанглійський період); етап графо-вимовної варіативності й розмаїття (середньоанглійський період); етап мовної стандартизації та закріплення розриву між вимовою й написанням (ранній новоанглійський етап). Невідповідність графічної та фонетичної оболонки запозичених слів сучасної англійської мови сягає корінням середньовічного періоду, який знаменує собою початок змін у графічній структурі мови без віддзеркалення цих змін у вимові або, навпаки, змін у вимові без відбиття цих змін у написанні.

Графо-вимовні невідповідності сучасної англійської мови можна класифікувати за такими групами: позначення одною й тою самою буквою різних фонем; представлення одної й тої самої фонемі різними буквами або буквосполученнями; наявність невимовних букв; наявність «невидимих» букв; наявність буквосполучень, що позначають фонемі, якість яких не виправдана ні орфографічним складом перших, ні етимологічно; наявність буквосполучень, що позначають фонемі, якість яких не виправдана орфографічним складом, але зумовлена етимологічно.

Причини графо-вимовних невідповідностей можна поділити умовно на дві групи – лінгвістичні (фонетичні (фонетична адаптація запозичених слів і протиставна природа буквосполучень, або зменшення розпізнавальної сили букви), діалектичні, етимологічні, лінгвосинергетичні) та соціально-психологічні (покращення й удосконалення графічної форми слова, графічні прикрашення, розмежування соціальних прошарків населення)).

Ключові слова: графо-вимовна невідповідність, фонетична адаптація запозичених слів, мовна ентропія, діалектичні, етимологічні, лінгвосинергетичні, соціально-психологічні фактори.

Постановка проблеми. Однією із сумнівних особливостей правопису англійської мови є її невідповідність вимові, що не тільки викликає ускладнення під час вивчення мови, але й підтримує нескінченний інтерес до питання становлення

англійського правопису й вимови з боку мовознавців, учителів, поліглотів. Розуміння причин невідповідності цих аспектів сприяє розумінню мови як системи, здатної до саморозвитку, подібно до розвитку живої істоти; розширює уявлення про соціальні, історичні та навіть географічні особливості носіїв мови. З урахуванням вищесказаного актуальність проблеми дослідження не викликає заперечень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема графо-вимовної невідповідності порушується в роботах Е. Васильєвої, Дж. Гарбека, Б. Кесслер, А. Пінка, Ф. де Соссюра, С. Томаса, Р. Трейман, Е. Фурніс, А. Ханшір, М. Тажері, Н. Умера-Океке та ін.

Розбіжність між вимовою й орфографією сучасної англійської мови є результатом багатомілітної історії становлення країни як нації. У широкому сенсі за цим стоїть людський фактор – примхи, тяга до прикрашення, бажання володарювати тощо. Так, наприклад, Дж. Гарбек вважає, що основною причиною не збігу є людський фактор, такий як лінощі, снобізм, амбіції англійців. Із-поміж основних факторів він називає запозичення внаслідок зовнішньої політики держави, закон мовної економії та бажання виділитися на фоні інших соціальних верств [1].

Ґрунтовні висновки з цього приводу наведені в дослідженнях Ф. де Соссюра; з-поміж причин розбіжності учений називає невідповідність темпу розвитку фонетичної та графічної систем. Тоді як фонетична система постійно розвивається, письмо має тенденцію до статичності, нерухливості. На прикладах різних мов учений демонструє невідповідність фонетичного та графічного складу, класифікуючи їх відповідно до різних факторів, що спричиняють її, а саме: запозичення, коли засоби графічної системи мови не здатні пристосуватися до нової функції; хибна етимологія, коли пояснення походження слова не відповідає дійсності; непрямі написання, які використовуються для позначення довгої або короткої голосної в оточенні однакових букв [2, с. 39–43]. Соціальні та лінгвістичні фактори виокремлюються також у дослідженнях А. Пінка і С. Томаса, котрі, вивчаючи причини графо-вимовної невідповідності, посилаються на фіксацію графічної системи в період появи книгодрукування в Англії, етимологічні удосконалення та запозичення із французької [3, с. 5].

Екстенсивними запозиченнями й орфографічним впливом інших мов упродовж історії становлення мови пояснюють розбіжність правопису та вимови Е. Фурніс [4], А. Ханшір, М. Тажері [5].

Е. Васильєва, досліджуючи витоки англійської орфографії й фонетики англійської мови, виокремлює два регулятори

англійського правопису – споконвічно англійські правила (наприклад, позначання довготи голосної за допомогою подвоєння букви (*meet, pool*) чи німої *-e* або за допомогою буквосполучення *-ld, -nd, -mb*) та етимологічні, що відображають особливості написання запозичених слів (наприклад, вплив грецького правопису на форму слів «*school*», «*scheme*») [6, с. 60].

Як бачимо, причини та прояви «нефонетичності» англійської орфографії доволі детально досліджені й описані ученими-лінгвістами галузі загального й порівняльно-історичного мовознавства.

Мета нашого дослідження: 1) простежити процес становлення англійської орфографії в історичному аспекті (з давньоанглійського до ранньонорманнського періоду); 2) узагальнити графо-вимовні невідповідності сучасної англійської мови; 3) визначити причини невідповідності правопису й вимови слів сучасної англійської мови.

Виклад основного матеріалу. У давній період, коли графічна система англійської мови була на етапі становлення, орфографія характеризувалася фонетичним принципом її організації: написання відповідало вимові, подібно до грузинської, татарської, частково білоруської мов. У сучасній англійській орфографії превалує історичний принцип, зумовлений різними соціально-історичними подіями. Майже кожен звук англійської мови представлено більш ніж одною буквою або буквосполученням і навпаки, що дуже яскраво демонструють варіанти вимови буквосполучення *-ough*: [ɔf] (*trough*), [ɪf] (*enough*), [əʊ] (*doughnut*), [aʊ] (*plough*), [u:] (*throughout*), [ɔ:] (*ought*), [ə] (*borough*). Процес становлення англійської орфографії можна умовно поділити на три етапи: 1) етап повної графо-вимовної відповідності (давньоанглійський період); 2) етап графо-вимовної варіативності й розмаїття (середньоанглійський період); 3) етап мовної стандартизації й закріплення розриву між вимовою й написанням (ранній новоанглійський етап).

Графо-вимовні невідповідності сучасної англійської мови можна класифікувати за такими групами:

1. Позначення одною й тою самою буквою різних фонем (наприклад, буква *a* може позначати фонему [ə] (*another*), [a:] (*dance*), [æ] (*Ann*), [eɪ] (*hate*), [ɔ:] (*water*)).

2. Представлення одної й тої самої фонему різними буквами або буквосполученнями, наприклад, фонема [ʌ] може бути представлена на письмі буквами *o* (*love*), *u* (*hut*), буквосполученням *-ou* (*country*).

3. Наявність невимовних букв, наприклад, німа *-e* (*fate*); німі приголосні, як, наприклад, приголосна *s* у слові *island*; німі букви у буквосполученнях, таких як *l* у *-lk, -lm, -lf* (*talk, palm, half*); *n* у *-mn* (*autumn, column, condemn*); *p* у *ps-* (*psychologist, psychiatry*) та ін.

4. Наявність «невидимих» букв – букв, які вимовляються, але не відображаються на письмі, наприклад, як у словах *one, once*, де під час вимови з'являється фонема [w], не виправдана правилами звуко-буквених відповідностей.

5. Наявність буквосполучень, що позначають фонему, якість яких не виправдана ні орфографічним складом перших, ні етимологічно, наприклад, *sh* вимовляється як [ʃ], хоча історично ця фонема на письмі позначалася буквосполученням *sc*.

6. Наявність буквосполучень, що позначають фонему, якість яких не виправдана орфографічним складом, але зумовлена етимологічно, наприклад, у словах *Thames, thyme* буквосполучення *th* вимовляється як альвеолярне [tʰ].

Невідповідність графічної та фонетичної оболонки запозичених слів сучасної англійської мови сягає корінням середньовічного періоду, який знаменує собою початок: 1) змін у графічній структурі мови під впливом різних політичних і соціальних подій без віддзеркалення цих змін у вимові; або 2) змін у вимові без відбиття цих змін у написанні. Основною подією, що викликає зміни лінгвістичної системи англійської мови, стає заміщення англо-саксонської мови англо-нормандською після нормандського завоювання XI ст. Саме цей період вважається початком розриву між вимовою та написанням.

Проаналізуємо детальніше причини такого розриву, поділивши їх умовно на дві групи – лінгвістичні та соціально-психологічні, розуміючи нерозривний зв'язок між ними.

I. Лінгвістичні.

1.1. Фонетичні.

Фонетична адаптація запозичених слів. Зазвичай мова активно реагує на одиниці, що приєднуються до її складу, примушуючи їх пристосовуватися до різних аспектів власної системи. З метою відтворення звукової форми іншомовного слова відбувається її перетворення у знайому звукову послідовність мови-реципієнта. Специфіку фонетичної адаптації зумовлюють артикуляційні звички рідної мови та наявність фоноваріантів, зумовлених територіальними й соціальними аспектами. Запозичення ж графічного складу відбувається майже без змін. Це призводить до того, що графічна оболонка слова майже не відповідає його звучанню (наприклад, британський варіант вимови слова *lieutenant* – [leɪˈtɛnənt] – хоча й не спирається на ґрунтовні дані щодо причин позначення буквосполучення *-ieu* фонемою [ɛ], а букви *-i* фонемою [f], однак явно демонструє тенденції до редукції ненаголошеного голосного й асиміляції приголосного за участю голосу, що спостерігаються в тогочасній мові (якщо припустити, що у середньоанглійський період часто взаємозамінювали літери *u* та *v*)).

Розрізняюча (протиставна) природа буквосполучень, або зменшення розпізнавальної сили букви. Здебільшого такі зміни спричинені спробами зафіксувати алофон як окрему фонему за допомогою нового буквеного знака, але найчастіше – буквосполучення. Так можна пояснити появу зайвої літери, що прикрашала слово, проте не впливала на його споконвічне звучання. Іноді такі інсерції мали суто декоративний характер (як у слові *guardian*, адже у тогочасному французькому еквіваленті – *gardein* (XIII ст.) – літери *u* немає так само, як у ранньому варіанті середньоанглійського *garden*). Проте часто подібні фонетичні вставлення закріплювали за фонемою певну властивість. Якщо, наприклад, проаналізувати становлення орфографічної структури слова *guilt*, то побачимо, що вихідна форма слова не мала літери *u* (давньоангл. *gylt*), вона з'явилася у середньоанглійський період, аби протиставити тверду фонему [g] палаталізованій [dʒ] перед голосними переднього ряду (як, наприклад, у словах *gist, gesture*) (особливо у словах французького походження, адже у скандинавських запозиченнях (*give, get, gear*) ця тенденція не відобразилася).

Іншим прикладом виступає давньоанглійська фонема [k], яка перед голосними переднього ряду позначалася у вимові алофоном [kʰ] (*cild* (*child*), *cest* (*chest*)). Наприкінці давньоанглійського періоду останній уже асимілювався, позначаючи фонему [tʰ], проте графічний склад слова залишився незмінним, а отже, фонему [k] і [tʰ] на письмі позначалися однаковими літерами. Уведення нового правопису на початку середньоанглійського

періоду – зі вставною *h* – дало змогу розвести в написанні й письмі такі випадки. Ця інсерція викликана впливом французької після нормандського завоювання, коли в англійську мову ввійшли запозичені слова, такі як *chaste*, *charity*, *chief*, уже з літерою *h*. Проте нормандська традиція позначати звук [tʃ] буквосполученням *ch* призводить і до інсерції літери *h* в англо-саксонські слова, які доти писалися лише з *c* (*cin (chin) micel (much)*).

1.2. Діалектні. Рівноправне співіснування середньоанглійських діалектів до моменту введення стандарту мови на державному рівні (XIV–XV ст.) призвело, мабуть, чи не до найбільших розходжень між написанням і вимовою слів. Як відомо, давньоанглійська голосна переднього ряду *y* в словах *byrgan (bury)*, *bisiz (busy)* іще наприкінці давньоанглійського періоду (X ст.) почала розпадатися на різні звуки – [i], [i:] у східно-центральному, [u], [u:] у західно-центральному, [e], [e:] у кентському, а отже, одне й те саме слово по-різному писалося на різних територіях Англії, наприклад, *birien* (у східній і північній частинах), *burien* (у західній) і *berien* (у південній). Таким чином, слово *bury* зберегло західно-центральні традиції письма й південні – вимови. Так само слово *busy* (від давньоанглійської *bysiz*) пишеться відповідно до західно-центрального стандарту, а вимовляється так, як того вимагали східні й північні райони.

Іншим прикладом є невпорядкованість графо-вимовних відповідностей у словах із буквосполученням *gh*, що пов'язується зі зникненням задньоязичних щілинних [x] і [x'], які позначалися саме цим буквосполученням. М'який алофон зник повністю, тому букви *gh* не вимовляються у словах *night*, *wight* та ін. Твердий же варіант у деяких діалектах зник, у деяких – перетворився у [f], як у словах *enough*, *tough*. Конкуренція цих двох варіантів призвела до того, що за деякими словами зафіксувалася одна вимова (*daughter*, *brought*), за іншими – друга (*rough*, *laugh*).

Причини змішування діалектних традицій, очевидно, пояснюються роботою канцлерського відділення англійського двору, що майже до кінця XV ст. використовувало змішану форму англійської мови, яка виступала загальним способом спілкування між діалектами. Діалектні розбіжності в написанні й письмі, зокрема, той факт, що за написанням одного діалекту закріплювалася вимова іншого, призвело до значної кількості випадків графо-вимовних не збігів.

1.3. Етимологічні. Етимологічні причини невідповідності часто суміжні з людським фактором: виправлення традиційного написання інколи відбувається через бажання орієнтуватися на авторитетні мови або пов'язане з неправильно зрозумілою структурою слова, неправильним зближенням слова з іншими словами, близькими за значенням. Тому можна говорити про етимологічні та неетимологічні інсерції.

Першим пояснюється вставлення літери *b* у словах *debt*, *doubt*, *subtle* та ін., які у XIII ст. було запозичено із франко-нормандської. Давньоанглійські *dette*, *duten*, *sutel* не мали губного приголосного, як не мали його й відповідні слова мови-етимона (давньофр. *dete*, *doter*, *sotil*). Літера *b* з'являється у ранній новоанглійський період внаслідок порівняння слів, які були в обігу вже майже два століття, з першоджерелами – латинськими *debitum*, *dubitare*, *subtilis*. Тут, як бачимо, спрацьовує бажання відповідати найавторитетнішим стандартам у мові, проте ці бажання залишилися лише на письмі, нездатні протистояти сформованим фонетичним звичкам.

Спробою корегувати неправильне написання, що закріпилося в мові під час першого запозичення із франко-нормандської, пояснюються графо-вимовні невідповідності у словах *indict*, *victuals*, *scissors*, *Thames* та ін.

Етимологічний фактор простежується і в написанні слів *island*, *rhyme* та ін. Тут невідповідність пояснюється неправильним зближенням слова з іншими словами, близькими за значенням, тому правильніше тут говорити про неетимологічні інсерції. Наприклад, слово *island* увійшло в давньоанглійську у формі *izland*, запозичене із давньофранцузької *ile* (острів), однак у XVI ст. форма слова змінилася під впливом схожого, але не вихідного слова *isle*. Запозичене ж у XIII ст. із французької слово *ryme (rime)* не містило літери *h* (cf давньофранцузьк. *rime*): вона з'явилася пізніше, в новоанглійський період, через асоціацію з латинським словом *rhythmus*, ніяк не пов'язаним із першим семантично.

Отже, як бачимо, етимологічні причини відображають особливості написання запозичених слів і можуть бути правомірними (як у випадку зі словом *Thames*) і хибними (*island*).

1.4. Лінгвосинергетичні. Графо-вимовна невідповідність англійської мови з'являється після спрощення у кластерах приголосних у середньовічний період, наприклад, *k* у буквосполученні *kn (knight)*, *h* у *wh (what)* або *w* у *wh (who)* тощо. Такі модифікації можна приписати спрощенню в умовах багатоваріативності середньовічних діалектів. Проте, на нашу думку, цей процес доречніше пояснити інтралінгвістичним фактором, ніж просто бажанням канцлерських відомств або друкарень чи писарів полегшити сприймання одних і тих самих слів, написаних по-різному в різних діалектичних формах. Так, відповідно до ідей діахронічної лінгвосинергетики відсікання зайвого, що створює ентропію мови, прийнято розглядати як дисипативний процес, який свідчить про здатність мови до самоорганізації й розвитку [7; 8]. Приклад, описаний вище, демонструє механізми саморозвитку мовної системи на етапі загострення і фазового переходу [7], реструктуризації під впливом зовнішніх факторів. Отже, лінгвосинергетичний фактор є проміжною ланкою між лінгвістичним та екстралінгвістичним рівнем.

II. Соціально-психологічні. Соціально-психологічні причини графо-вимовних невідповідностей виражаються у створенні, розповсюдженні та використанні нових орфографічних традицій із метою задоволення нових соціальних потреб. Він спрямований на удосконалення, прикрашання правопису під впливом людського фактору і протиставляється внутрішнім законам розвитку мови.

Покращення й удосконалення графічної форми слова. З метою більш чіткого відокремлення одної букви від іншої у словах, що складаються з літер із великою кількістю вертикальних ліній (*m*, *n*, *w*, *u*) замість букви *u* у середньовічний період вводиться *o* (cf давньоангл. *cuman* – середньоангл. *comen*, давньоангл. *lufu* – середньоангл. *love*, давньоангл. *wundor* – середньоангл. *wonder*). Графічні зміни, утім, не торкнулися фонетичного аспекту, тому ці слова продовжували традицію дилабіалізації короткого *u*, що призвело до вимовляння сучасного голосного *o* як [ʌ] (як у словах *hut*, *but*, *shut*).

Графічні прикрашання. Середньоанглійська орфографія відома появою диграфів під впливом французької мови. Наприклад, уже саму появу диграфа *ou* замість англо-саксонського *ū* можна пояснити бажанням надати привабливішого вигляду простим саксонським словам. Так, наприклад, давньоанглійське

hūs перетворюється на *hous*, а *sīþ* на *south*, а буквосполучення *ou* читається спочатку як [u], а потім – [au]. Як [au] читається також буквосполучення *ow*, яке є модифікованим варіантом диграфа *ou* наприкінці слова, і виник цей варіант саме внаслідок намагань нормандських писарів закінчувати слова більш приємним для очей завитком, демонструючи принцип орнаментальності в орфографії (cf давньоангл. *hū* – середньоангл. *how*, давньоангл. *si* – середньоангл. *cow*).

Розмежування соціальних прошарків населення за допомогою мови. Однією з причин графо-вимовної невідповідності є Великий пересув голосних, що відбувався протягом XV–XVIII ст., внаслідок якого деякі голосні стали читатися по-іншому, іноді зовсім нелогічно, як, наприклад, давньоанглійське *rot* [rOt] або середньовічне *roote* [ˈrO:tə] набуває характеристики голосного високого піднесення [u:]. Цей фактор може бути поясненим намаганням розмежування соціальних прошарків населення, відокремленням себе від простого люду. Звужуючи голосну, тобто переносючи її у більш високий ряд голосних, представники вищих класів неначе намагалися зробити мову ближчою до елітної французької. Цей фактор уважається одним із імовірних пояснень великого пересуву голосних.

Висновки. Узагальнюючи вищесказане, можна дійти висновку про те, що відмова англійської орфографії від фонетичного принципу спровокована екстралінгвістичним фоном розвитку національної мови: суспільно-політичними подіями (нормандським завоюванням (XI ст.) і науково-технічним стрибком (із XV ст.)), що спричинили реакцію мовної системи. Каталізаторами змінних процесів стали приплив запозичень із французької мови в середньовіччя та контакт англійської з класичними мовами в ранній новоанглійський період. Як будь-яка мова-реципієнт, англійська модифікує надходячі одиниці, залишаючи, однак, незмінним один мовний аспект, який менше за інші піддається змінам – графічний. Із часом різниця між вимовою і написанням збільшується.

Перспективи подальшого дослідження ми пов'язуємо з діахронним аналізом графо-вимовних відповідностей двох варіантів англійської мови (британського й американського) та на основі отриманих результатів – із прогнозуванням розвитку графо-вимовної системи англійської мови.

Література:

1. Гарбек Дж. Звідки в англійській мові такий безлад? BBC News. 10 червня 2015. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/vert_cul/2015/06/150609_vert_cul_english_spelling_vp.
2. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. Москва : Юрайт, 2019. 303 с.
3. Pink A.M., Thomas S.E. English Grammar, Composition and Correspondence (12th Ed.) Reading : Donnington Press, 1994.
4. Furness E. Spelling: Illogical and Inconsistent. *The Clearing House*. 1959. №.6. Vol. 33. P. 330–333. URL: www.jstor.org/stable/30190874.
5. Khansir Ali Akbar, Tajeri Mojtaba. The Relationship between Spelling and Pronunciation in English Language. *Language in India*. 2015. Vol. 15. P. 57–68.

6. Васильева С.П. Исторические основы английской фонетики и орфографии. Самара : Самарский государственный университет, 2015. 108 с.
7. Домброван Т.И. Исторические изменения в английском консонатизме: взгляд с позиции лингвосинергетики. *Записки з романо-германської філології*. 2014. Вип. 1 (32), С. 77–83.
8. Домброван Т.И. Диахроническая лингвосинергетика – новое направление в изучении истории языка. *Записки з романо-германської філології*. 2014. Вип. 2 (33). С. 24–32.

Melnychenko H. Historical and linguistic analysis of relationship between English spelling and pronunciation: reasons of inconsistencies

Summary. Spelling and pronunciation inconsistencies in modern English is a result of centuries-long history of developing of the country as a nation. In the Old English period orthography was characterized by the phonetic principle manifested in correspondence between writing and pronunciation. Modern English orthography is subjected to the historical principle, which is caused by the extralinguistic background of development of the national language: social and political events (the Norman Conquest) and scientific and technical jump. Today almost every sound of English is presented by more than one letter or letter combination, and vice versa. Thus, historical development of English orthography can be divided into three stages: the stage of complete match between spelling and pronunciation (the Old English period); the stage of spelling and pronunciation diversity and variety (the Middle English period); the stage of language standardization and fixing of gap between pronunciation and spelling (the Early New English stage).

Disparity between the graphic and phonetic structure of loanwords of modern English goes back to the medieval period that marked the beginning of changes in the graphic structure of the language without reflecting these changes in pronunciation or, conversely, changes in pronunciation without reflecting them in spelling.

Graphic and pronunciation inconsistencies of modern English can be classified into the following groups: representing the same letter by different phonemes; representing the same phoneme by different letters or letter combinations; existence of "silent" letters; existence of "invisible" letters; existence of letter combinations denoting phonemes whose quality is justified neither by the spelling structure of the former, nor etymologically; existence of letter combinations denoting phonemes, whose quality is not justified by the spelling, but may be explained etymologically.

Reasons of spelling and pronunciation discrepancies can be divided into two groups: linguistic (phonetic (phonetic adaptation of loanwords; distinguishing (contrasting) nature of letter combinations, or reducing the distinctive power of letter), dialectal, etymological, linguosynergic) and psychosocial (improving graphic image of a word, graphic decorations, demarcation of social strata)).

Key words: spelling and pronunciation inconsistencies, phonetic adaptation of loanwords, language entropy, dialectal, etymological, linguosynergic, psychosocial factors.